

Bağımsızlıkları Sonrası Orta Asya Devletleriyle Türkiye'nin İlişkilerinde Rusya Etkisi*

The Impact of Russia on Turkey's Relations with the Central Asian States after Their Independence

Ergin ZAMAN

YL Öğr., Munzur Üniversitesi, SBE,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler A.B.D.,
erginzaman_kulp@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-6534-6481>

Makale Başvuru Tarihi: 22.02.2023

Makale Kabul Tarihi: 27.03.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Serkan GÜNDOĞDU

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
sgundogdu@munzur.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7597-879X>

ÖZET

Orta Asya özellikle 18. yüzyıldan itibaren büyük devletlerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni bölgenin yer altı kaynakları bakımından çok zengin olmasıdır. Bu bölge özellikle 18. yüzyıldan itibaren Rus ve Çin işgallerine maruz kalmıştır. 19. yüzyılın başlarında İngiltere ve Çarlık Rusya arasında yapılan müzakereler neticesinde bu bölge Rusların hâkimiyetine bırakılmıştır. Uzun yıllar Sovyet hâkimiyetinde kalan Orta Asya devletleri, 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile beraber bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bağımsızlıklarını kazanmaları sonrası, bu devletleri ilk tanıyan, ilk elçilikler açan, ilk üst düzey ziyaretler gerçekleştiren, ilk ekonomik ve sosyal-kültürel konularda destek veren devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ancak bu yoğun ilişki süreci Rusya'da Vladimir Putin'in devlet başkanlığıyla birlikte gerilemeye başlamış hatta bazı devletlerle durma noktasına gelmiştir. Rusya; Türkiye ile olan ezeli rekabetinde Orta Asya devletlerini her koşulda kendi yanına çekmeye zorlamıştır. Orta Asya devletleri bu durumdan her ne kadar memnun olmasa da ekonomik ve diğer çeşitli nedenlerden dolayı Rusya'yı Türkiye'ye tercih etmeye mecbur bırakılmışlardır. Fakat değişen dünya ile beraber Orta Asya devletleri de eskiden olduğu gibi Rusya'ya bağımlı kalmamak için Batı, Çin, ABD, Türkiye ve daha birçok dünya devletleri ile iletişim kurmaya, yakınlaşmaya ve işbirliği kurmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmada, ana hatlarıyla Orta Asya devletleri hakkında bilgiler verilmiş, ekonomik, sosyo-kültürel yapısı, iç ve dış sorunları, yer altı, yer üstü zenginlikleri ve bağımsızlık sonrası mücadeleleri incelenmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ülkelerinin kuruluş süreçleri ve uluslararası arenadaki durumu üzerinde durulmuş, özellikle 1990 sonrası Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde Rusya'nın etkisinin ne denli olduğu araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Orta Asya Devletleri,
SSCB,
Rusya,
Türkiye,
Orta Asya Türkiye
İlişkileri,

ABSTRACT

Keywords:

Central Asian States,
USSR,
Russia,
Turkey,
Central Asia-Turkey
Relations,

Central Asia, especially since the 18th century, has become of interest to major powers due to its abundant underground resources. The region has been subject to Russian and Chinese occupations since the 18th century. As a result of the negotiations between England and Tsarist Russia at the beginning of the 19th century, this region was left under the rule of the Russians. Central Asian states, which remained under Soviet rule for many years, gained their independence in 1991 with the dissolution of the USSR. Turkey was the first state to recognize these states and provide economic and social-cultural support by opening the first embassies and making visits. However, this intense relationship process started to decline with the presidency of Vladimir Putin in Russia and even came to a standstill with some states. Russia; In his eternal rivalry with Turkey, he forced the Central Asian states to take his side under all circumstances. Although the Central Asian states were not satisfied with this situation, they were compelled to prefer Russia to Turkey due to economic and various other reasons. However, with the changing world, Central Asian states are trying to communicate, get closer and cooperate with the West, China, USA, Turkey and many other world states in

order not to be dependent on Russia as in the past. This study provides information about the Central Asian states, their economic and, socio-cultural structures, internal and external problems, underground and aboveground resources, and post-independence struggles. It emphasizes the establishment processes of the central Asian countries and their situation in the international arena after the disintegration of the USSR. It also investigates the effect of Russia on Turkey's relations with the Central Asian states, especially after 1990.

* Bu makale Ergin ZAMAN tarafından Dr. Öğr. Üyesi. Serkan GÜNDOĞDU danışmanlığında hazırlanan ve 2022 yılında Munzur Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen "1990 Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Devletleriyle Olan İlişkilerinde Rusya'nın Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Önerilen Alıntı (Suggested Citation): ZAMAN, Ergin ve GÜNDOĞDU, Serkan (2023), "Bağımsızlıkları Sonrası Orta Asya Devletleriyle Türkiye'nin İlişkilerinde Rusya Etkisi", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, S.6(1), ss.203-215, Doi: <https://doi.org/10.33712/mana.1255198>

1. GİRİŞ

1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'nin (SSCB) dağılmasıyla birlikte bünyesindeki halklar bağımsızlıklarını ilan ederek devletlerini kurmuşlardır. Özellikle Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kavuşması Türkiye tarafından son derece memnuniyetle karşılanmıştır. SSCB'nin himayesinde olan bu bölgede sorunlar yıllar geçtikçe çoğalmış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

1800'lü yıllarla başlayıp süregelen bölgeye hâkim olma girişimleri 1900'lü yıllarda resmiyet kazanmış ve Orta Asya resmen Çarlık Rusya'ya bağlanmıştır. Daha sonra Çarlık Rusya'nın yıkılması ve yerine SSCB'nin kurulmasıyla bu topraklar için pek değişen bir şey olmamıştır. Bu bölgede yaşayan halklar asimile edilmeye çalışılmış, dinlerinden, dillerinden, yaşam tarzlarından, topraklarından, kültürlerinden koparılmaya çalışılmış ve bu süreç yüzyıllarca sürmüştür. Bu yıllar içerisinde Orta Asya benliğinden koparılmak istenmiş, ekonomisi talan edilmiş ve halkın asimile edilmesi için her yol denenmiştir. Orta Asya; bütün bu olumsuzluklara rağmen benlik mücadelesi vermiş ve dil, din, kültür, sosyal yaşam ve daha birçok alanda benliğini koruyarak ileriye taşımak için çok çetin mücadele vermiştir.

Nitekim 1991 senesinde SSCB dağılmış ve Orta Asya devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. SSCB'nin dağılması ve Orta Asya'nın bağımsızlığını kazanması neticesinde Türkiye, bu devletleri tanıyan, elçilikler açan, üst düzey görüşmeleri yapan ve karşılıklı yatırım ve projeleri masaya yatıran ilk ülke olmuştur. Türkiye ve Rusya, Orta Asya ülkeleri için yüzyıllardır karşı karşıya gelmişlerdir.

Türkiye bu bölgenin özgürleşmesi için mücadele verirken, Ruslar bu mücadeleye engel olarak Türkiye'nin karşısında durmuştur. Türkiye'nin özellikle bağımsızlık sonrası Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinin son sürat devam etmesine Rusya karşı çıkmış ve bu ilişkileri bozmak için her yolu denemeye başlamıştır. Bu durum zaman zaman karşılık bulmuş ve Türkiye'nin, Orta Asya devletleri ile olan ilişkileri ülkeler bazında bazen durma noktasına gelmiştir. Araştırmada nitel araştırma yönteminin doküman inceleme tekniği kullanılmış, elde edilen verilerin yorumlanmasında betimsel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma konusu ile ilgili yabancı ve Türkçe literatür taranmıştır. Taranan kaynakların sonucunda dolaylı ve alıntısız araştırma yöntemi kullanılarak çalışma yazılmıştır. Üç ana bölümden oluşan çalışmada, giriş bölümüyle konu hakkında gelen hatlarıyla bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci ele alınmış, bu süreçten Orta Asya Devletleri'nin ne yönde etkilendiği üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde 90 sonrası Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle olan ilişkilerinde Rusya etkisi her iki ülkenin izlemiş olduğu politikalar üzerinden irdelenmiştir. Dördüncü bölüm olan sonuç kısmında ise bulgular ve değerlendirme yapılarak çalışma tamamlanmıştır.

2. SOVYETLER BİRLİĞİNİN DAĞILMA SÜRECİ VE ORTA ASYA DEVLETLERİ

2.1. Sovyetler Birliğinin Dağılma Süreci

SSCB 1989 yılından itibaren dağılma dönemine girmiş, buna neden olan en büyük etken olarak ise devlet adamlarının uluslararası gelişmeleri iyi analiz edememeleri olmuştur. Stalin'in ölümünden sonra dağılma dönemine giden bu süreç hızlanmıştır. Dağılma sürecini de içinde barındıran Soğuk Savaş döneminin uzun

sürmesi SSCB'nin dağılmasına zemin hazırlamıştır. Uzun bir süreci içine alan Soğuk Savaş dönemi genellikle ABD ve SSCB arasında sürmüştür. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en temel özellik ise savaş olmadan geçirilmiş olmasıdır. Bu süreç daha çok doğrudan karşılıklı silahlı sıcak bir çatışmaya girmeden başka devletleri ve grupları karşı karşıya getirerek, kendi ideolojik propagandasını yaparak, kendi çıkar ve menfaatlerini gözeterek korku politikalarını oluşturarak ve en önemlisi de büyük çoğunluğu gerginlikle sürdürülmüş olmasıdır (Girgin ve Biren, 2002:28).

ABD ve Rusya her ne kadar fiilen karşı karşıya gelmemiş olsalar da Kore, Vietnam ve diğer bazı savaşlarda dolaylı olarak karşı karşıya gelmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen boşlukları doldurmak isteyen ABD ve SSCB yıllarca mücadele içerisinde olmuşlardır. Batı yanlısı bir ABD'nin karşısında, Doğu yanlısı bir politika ile kendisine yandaş devletler ve etkili gruplar bularak varlığını ikame ettirmeye ve gücüne güç katmaya çalışan SSCB durmaktaydı (Emeklier, 2012:113). Bu süreçte SSCB sosyalizmi, ABD ise liberalizmi benimsemiş ve yaymaya çalışmıştır. Soğuk Savaş dönemindeki dünya düzeni bu şekilde tezahür etmiştir (Primakov, 2010:12).

ABD, sosyalizme karşı büyük bir savaş başlatarak bu süreci engellemeye çalışmıştır. Dünya ülkeleri ise ya ABD yanlısı bir politika izlemek zorunda kalmış ya da SSCB yanlısı bir politikaya bağlı kalmaya çalışmışlardır. SSCB'nin kendi içerisinde birden çok milleti barındırması ve çok geniş bir alana hükmetmesi, kendisi açısından ileride çok sıkıntılı süreçleri başlatmıştır. Kendi içerisinde oluşan bu sorunların başında ekonomi ve sosyo-kültürel olayların olduğu apaçıktır. Uzun yıllar boyunca ABD ile mücadele eden SSCB, ekonomik açıdan gündün güne çöküşe girmiştir. SSCB'nin bu mücadeleyi kaybetmesinden kısa bir süre sonra komünist rejimler çökmüş ve Almanya yeniden birleşmiştir (Baharçipek ve Ağır, 2015:31).

1991 yılının Aralık ayı, SSCB ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için önemli bir tarih olmuş, Rusya Federasyonu (RF), Ukrayna ve Belarus ülkelerinin liderleri SSCB'nin varlığını resmi olarak sonlandıracak olan anlaşmayı imzalamış, böylece yaklaşık 45 yıldır devam eden Soğuk Savaş resmen bitmiştir (Erşen, 2014:57). ABD Başkanı George H. W. Bush'un 1990 Ağustos'unda Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle ortaya çıkan Körfez Krizi döneminde kullandığı “*yeni dünya düzeni*” kavramı iki kutuplu dünya düzeninin sona erdiğini ve uluslararası sistemde yeni bir düzenin ortaya çıktığını açıklamıştır (Şöhret, 2011:86).

Francis Fukuyama'nın da belirttiği gibi dünyanın, karşı konulmaz biçimde liberal demokrasi temelli tek bir ekonomik ve siyasi kalkınma modelinin etkisi altına girmiştir (Heywood, 2016:74). SSCB'nin dağılması ile uluslararası düzende yerini alan Rusya Federasyonu (RF), 1991-2000 yılları arasında Gorbaçov'un 1980'li yılların ortasında başlattığı “*Glasnost (açıklık, şeffaflık)*” ve “*Perestroyka (yeniden yapılanma)*” politikalarını devam ettiren Boris Yeltsin, hem liberal demokratik sisteme hem de ekonomi alanında serbest piyasa düzenine geçiş konusunda hızlı bir reform sürecine girmiştir. RF'nin ilk Devlet Başkanı olan Yeltsin'in 1991 ve 1995 yılları arasında benimsediği Batıcı dış siyaset ile tüm enerjisini iç politikaya harcamıştır (Kantarıcı, 2012:61).

Kendi içerisinde barındırdığı milletlerin de bu durumu fırsat bilerek ayaklanmaya çalışmaları geç olmamıştır. Bu süreçte SSCB tarafından yıllarca süregelen asimilasyon politikalarında da çözümler meydana gelmiştir. Stalin'in ölümünden sonra belli bir süre de olsa SSCB'nin ömrü uzatılmaya çalışılmıştır. Özellikle Mihail Gorbaçov döneminde reform tarzında yenilikçi adımlar atılarak, eski alışkanlıklar terk edilmeye başlanmıştır. Atılan bu yenilikçi adımlar istenildiği gibi olumlu etkiler bırakmamış, tam tersine çöküşü hızlandırmıştır. Ekonomik olarak bunalımda olan SSCB'nin reformlarla ve yenilikçi adımlarla ayakta kalmaya çalışması uzun sürmemiştir. Gorbaçov'a karşı sert eleştirilerde bulunan muhalefet, süreci içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Gorbaçov'a karşı ayaklanma ve darbe girişimleri başlamıştır. Özellikle Yeltsin tarafından organize bir şekilde yapılan bu müdahaleler sonuç vermeye başlamıştır. Gorbaçov'un Batı yanlısı bir tutum izlemesi, Doğu bloğunda hoş karşılanmamış ve çözülme sürecini hızlandırmıştır. Nitekim SSCB'nin himayesi altında asimilasyon politikaları ile elde tutulmaya çalışılan milletler bir bir ayaklanmaya gitmiş ve bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Gorbaçov 25 Aralık 1991 tarihinde görevinden istifa ettiğini açıklamış ve uzun yıllar boyunca ayakta kalan SSCB dağılmıştır (Ünlü, 2019:147).

SSCB'nin dağılması sonucu 15 bağımsız yeni devlet kurulmuştur. Bunların en büyüğü ise Rusya Federasyonudur. Rusya Federasyonu'nun başına da Yeltsin geçmiştir. SSCB'den kopan ve bağımsızlık mücadelesini kazanan devletlerin başında Rusya Federasyonu'yla beraber, Orta Asya, Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya gelmektedir.

2.2. Orta Asya Devletlerinin Bağımsızlık Mücadeleleri

Orta Asya; genel anlamda Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi, Çin'in batısı, Moğolistan ve Rusya'nın bir kısmı ile Kuzeydoğu İran'ı da içine alan bir coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Dar anlamda ise Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Asya'nın orta kesiminde kalan, okyanuslardan uzak iç kesimi Orta Asya olarak adlandırılmıştır. Orta Asya, Kaşgar ve Semerkant gibi tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan kentleriyle tarihler boyunca ticaretin odak noktası haline gelmiştir. Hun İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu gibi büyük tarihsel imparatorlukların ve birçok devletin kurulduğu yerdir. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından oldukça zengin durumda olan Orta Asya gerek Orta Doğu'ya yakın olması gerekse Avrupa ile Asya arasındaki stratejik konumundan dolayı her zaman için büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır (Oran, 2001:369-374).

Orta Asya tarih boyunca Çin ve Rus işgallerine birçok defa maruz kalmış ve egemenlik hakları elinden alınmıştır. Çarlık Rusya ve SSCB döneminde işgaller ve savaşlarla Ruslar tarafından işgal edilen Orta Asya; yıllarca süregelen baskılardan kurtulmanın yolunu bir türlü bulamamıştır. Orta Asya devletleri ve diğer halklar; Rusların asimilasyon politikaları ile dillerinin ve kültürlerinin yok edilmesini izlemek zorunda bırakılmışlardır. Asimilasyon politikalarının tavan yaptığı o dönemlerde, kendi kültürlerini ve dillerini korumak isteyen milletlerin başına gelmeyen kalmamıştır. Ya zindanlarda işkence edilerek öldürülmüşler ya meydanlarda herkesin gözü önünde öldürülmüşler ya da çeşitli işkencelere ve katliamlara maruz bırakılmışlardır (Hosking, 2015:443-445).

1980'lerden sonra Sovyet Rusya'da ekonomik krizin büyümesiyle siyasi kriz başlamış ve merkezi yönetim güç kaybına uğramıştır. Bunun aksine Sovyet Rusya'nın bünyesinde bulunan Cumhuriyetlerin yönetimi de güçlenmeye başlamıştır. Merkezi yönetimin güç kullanması sonucunda etnik sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Gorbaçov etnik çatışmaları silah kullanılarak bastırılmaya çalışması halkın milliyetçilik duygularını güçlendirmiştir. Bu bağlamda Kazakistan'da halk meydanlara dökülmüş ve o güne dek görülmemiş büyük mitingler düzenlemiştir. Bu gelişmeler Sovyetler Birliği tarihinde merkezi yönetime karşı yapılan ilk büyük çaplı eylemler olarak tarihe geçmiştir. Bu durum SSCB'nin bünyesinde bulunan diğer Cumhuriyetlerdeki halk hareketlerinin başlamasını tetiklemiş ve SSCB'nin dağılmasında önemli rol oynamıştır (Şadıhanov, 2006:2-7).

1991 yılında SSCB dağılmış, Orta Asya ve diğer milletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Meşakkatli yıllardan sonra özgürlüklerine kavuşan Orta Asya devletleri; ekonomi, sosyo-kültürel, dil, din, siyaset ve daha birçok alanda geri kalmışlığın verdiği dezavantajlarla mücadele etmek zorunda kalmışlar.

3. 1990 SONRASI TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİNDE RUSYA'NIN ETKİSİ

3.1. Türkiye Rusya İlişkilerinin Genel Çerçevesi

Türkiye ile Rusya'nın ilişkileri 15.yüzyıla dayanmaktadır. Yüzyıllardır süregelen ilişkilerde savaşlar, gerginlikler, ittifaklar, dostluklar yaşanmıştır. Rusya'nın yayılcı politikasını yüzyıllardır benimsemiş olmasından kaynaklı ilişkiler bir düzene tam olarak oturamamıştır. Rusya Federasyonu ile Türkiye; Kafkasya, Orta Doğu ve Karadeniz havzasında etkin bölgesel aktörlerdendir (Koçak, 2017:8-11). Bu bağlamda ikili, toplumsal, kültürel, ekonomi, siyaset, güvenlik, iç-dış politika alanında sürekli rakip konumdadır. Yüzyıllardır süren bu rekabet gerek SSCB döneminde gerekse Rusya Federasyonu döneminde ciddi kırılmalar yaşamıştır. Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkileri "*Türk Akımı Boru Hattı*" projesi dışında önemli bir gelişme göstermemiştir.

SSCB'nin son döneminde glasnost (açıklık) ve prestroyka (yeniden yapılanma) gibi reformlar ile Rusya Federasyonu döneminde liberalizasyon ve dışa açılma yönünde gerçekleştirilen reformlar sayesinde 1990'lı yılların başlarından günümüze, gelişmiş ülkelerin istikrarlı ekonomilerine kıyasla Rusya Federasyonu'nun temel ekonomi göstergeleri hızlı bir gelişim göstermiştir (Duman ve Samadov, 2003:26-37).

Sovyetler Birliğinin özellikle 1971 yılından itibaren yanlış ekonomik ve siyaset politikalarından dolayı, Batı yanlısı tutum sergileyen Gorbaçov "*glasnost*" ve "*prestroyka*" reformları ile dışa açılmaya çalışmıştır. Bu politikalar parçalanmakta olan Sovyetler Birliğini bir arada tutmaya yetmemiştir. Glasnost ve prestroyka'nın sağladığı özgürlük, bastırılmış görüşleri liberal ortama kavuşturmuştur. Bu durum SSCB'nin dağılmasını hızlandırmıştır.

Sovyetler Birliğinin dağılmasından hemen sonra Türk-Rus ilişkilerinde de bir canlanma yaşanmaya başlanmıştır. Gorbaçov sonrasında yönetime gelen Rusya Federasyonu'nun ilk başkanı Yeltsin, batı yanlısı bir politika izleyen lider olmuştur. Bundan dolayı Türkiye'ye karşı pozitif bir bakış açısı benimsemiştir. İki ülke arasında özellikle ticaret, enerji ve turizm alanlarında işbirliği yapılmıştır.

Rusya ile Türkiye'nin 1990-2000 yılları arasında Rusya'ya yapılan ihracatın 1990 yılından 1997 yılına kadar artış gösterdiği, bu süre zarfında Türkiye'nin aleyhine olan dış ticaret dengesi, 1998 krizi ile tekrar düşüşe geçmiştir. 98 krizi Rusya'dan yapılan ithalatı etkilememiş ve petrol ile doğal gaz artışı nedeniyle Türkiye aleyhine dış ticaret açığı oluşturmuştur. Ancak Rusya'dan yapılan ithalat, ihracat ile kıyaslandığında istikrarlı bir seyir izlemektedir. Soğuk Savaş sonrası doğal gaz alımı ile Türkiye, Rusya'nın önemli ticaret ortağı konumuna gelmiştir (Duman ve Samadov, 2003:26-37).

Rusya; Soğuk Savaş sonrası öğretilerini yaşama geçirebilmek için Kafkaslar ve Güney Asya'daki etnik çatışmaları koz olarak kullanmış hatta bazı yeni çatışmaları teşvik etmiştir. Bu bağlamda 1993 yılında Çeçenistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a müdahalede bulunmuştur. Çeçenistan'da Char Budayev liderliğinde Çeçen Özer Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Rusya Federasyonu ise Çeçen Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanımadığını belirtmiş ve şiddetle karşı hamlede bulunmuştur. Çünkü Çeçenistan dünyada önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bir ülke konumundadır. Bundan dolayı Rusya, Çeçenistan'ı kendi denetiminde tutmaya çalışmaktadır. Çeçenistan ise kendi bağımsızlığını tanımaya yanaşmayan Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşını başlatmıştır. Rusya, Çeçenistan ile olan savaşta hep Türkiye'yi Çeçen savaşçıları desteklemekle suçlarsa da bu iddia Türk yetkilileri tarafından şiddetle ret edilmiştir. Türkiye, Rusya'nın Çeçenistan ile olan savaşını bir iç sorun olarak görmesine rağmen bu durum Rusya'yı tatmin etmemiştir. Buna karşılık Rusya'nın Türkiye'ye karşı oynadığı kart PKK terör örgütüne desteği olmuştur. Çeçenistan ve PKK sorunu ikili arasında sürekli olarak sorun olmaya devam etmiştir (Yılmaz, 2010:34).

Özellikle 1990 yılından başlayarak 2000 li yılların başına kadar Türkiye; Rusya ile etnik, kimliksel ve dini konularda ters düşmesine rağmen ekonomik olarak bundan etkilenmemiş hatta 1997 yılında Rusya ile ekonomi alanında 25 yıllık doğal gaz anlaşması yapmıştır. Bu süreçte Rusya ile Çeçenistan arasında başlayan savaşta Türkiye'nin Çeçenistan'ı açık olmasa da desteklemesine karşın Rusya da PKK kartını oynamış ve Türkiye'nin bu duruma müdahil olmasının önünü kapatmıştır. 2000'li yıllara kadar ithalat ve ihracatta da gelişmeler önemli ölçüde kat edilmiştir.

Rusya ile Türkiye arasındaki bölgesel yakınlık, iki ülke arasında ticari ortaklık açısından belirleyici bir etkidir. Vladimir Putin dönemi (2000-2008) Türk-Rus ilişkisi tarihinin her bakımdan zirvesi olarak kabul edilmektedir. İki ülke arasında kültürel, sosyal, siyasal, güvenlik, ekonomik ve turizm alanlarında Atatürk döneminde yapılan "*İkili karşılıklı dostluk ve iyi komşuluk*" antlaşması çerçevesinde devam ettirilmiştir. 2003 yılında Mavi Akım Projesinin faaliyete girmesiyle beraber ilişkiler daha da gelişme fırsatı bularak yükselmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Rusya ile olan ticaret hacmi, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın da belirttiği gibi 2008 yılında 38 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere Putin döneminde ikili arasındaki ticari hacim ciddi anlamda artmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinde şüphesiz ki bir diğer önemli konu turizmdir. Her yıl tatil için Türkiye'yi tercih eden Rus turist, iki ülke arasında önemli bir başlığı oluşturmuştur (Koçak, 2017:8-11). Turizm sektörü bir ülkeye döviz girdisini sağlayarak dış ticaret açığı ve cari işlemlerin açığını kapatması açısından önemli bir boyuttur. Nitekim 24 Kasım 2015 tarihinde Rus Hava Kuvvetlerine ait Suhov Su-24 uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi ile Rusya yaptırımları başlamış ve en çok turizm sektöründe hissedilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 2013-2021 yılları arasındaki veriler göz önüne alındığında, Türkiye'nin ithalattaki payı 2014 yılına kadar artış gösterdiği, 2015 yılından itibaren uçak krizi nedeniyle azaldığı, ancak 2017 yılında Rusya ile S-400 antlaşmasının imzalanmasının akabinde ticari ilişkiler yükseliş trendine girdiği görülür. 2013 yılında %10 olan pay, 2014 yılında %10,1'e çıkmış, ancak 2016 yılında %7,6'ya kadar düşmüş, ardından yükselerek 2021 de %10,7'ye çıkmıştır. İhracatta ise uçak krizinin fazla etkili olmadığı, 2016 yılında %1,2 olan ihracattaki payın, 2021 yılında %2,6 olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti (Bin Dolar)

2013-2021 YILLARI TÜRKİYE-RUSYA DIŞ TİCARET DEĞERLERİ				
YIL	İHRACAT	İHRACAT PAYI	İTHALAT	İTHALAT PAYI
2013	7.213.894	4,5	26.046.541	10,0
2014	6.170.452	3,7	25.411.700	10,1
2015	3.684.263	2,4	20.744.050	9,7
2016	1.792.916	1,2	15.467.237	7,6
2017	2.869.847	1,7	20.097.027	8,6
2018	3.652.603	2,1	22.710.751	9,8
2019	4.152.137	2,3	23.115.236	11,0
2020	4.506.681	2,7	17.829.309	8,1
2021	5.774.628	2,6	28.959.361	10,7

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, 2021.

3.2. Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerini tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Kültürel, sosyal, dilsel ve etnik birçok sebepten dolayı Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ilişkileri süratle gelişmeye başlamıştır. Orta Asya devletlerinde ilk temsilcilikleri Türkiye açmıştır (Kolobov vd., 2006:124). Bu ülkelere ilk üst düzey ziyaretler yine Türkiye tarafından yapılmıştır. Aynı zamanda Orta Asya devletlerinin yöneticileri de ilk resmi ziyaretlerini Türkiye'ye yapmış ve bir dizi iş birliği anlaşmaları imzalamışlardır.

Hızlı adımlarla başlatılan karşılıklı dayanışma neticesinde Türkiye Orta Asya ülkeleri açısından en kilit ülke konumuna gelmiştir. Özellikle Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal; Türkiye'yi Orta Asya'nın gelişimi ve Batıya açılan yüzü olarak görmüş ve ikili ilişkilerin gelişmesi için büyük uğraşlar vermiştir (Larrabee ve Lesser, 2004:135). Orta Asya devletleri; Türkiye'ye bir rol model gözü ile bakmış ve Batı ile arasında bir köprü olarak görmüştür. Türkiye ile ticari ve ekonomi alanında birçok anlaşma sağlanmıştır. Bunun yanı sıra kültürel ve sosyal yaşam alanlarında da büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu arada Türkiye ve Orta Asya devletleri arasında Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Zirveleri, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı gibi önemli kuruluşlar bu dönemde kurulmuşlardır. Ayrıca üniversitelere karşılıklı olarak öğrenci gönderme dönemi de başlamıştır. Ulaşım, eğitim, iletişim ve ekonomik destekler sağlamıştır.

Türkiye bu bölgede ciddi yatırımlara öncülük etmiştir. Bu bağlamda Türkiye Orta Asya devletlerine Eximbank kredileri kullanırmış, ülkelerin kalkınması için gerekli olan ekonomik yatırımlara öncülük etmiş ve gerekli ekonomik destekler sağlamıştır. Bölgede birçok Türk firması boy göstermektedir. Lakin bu hızlı süreç siyasi gelişmelerden dolayı önce yavaşlamış daha sonra da gerilemeye başlamıştır. 2000 yıllarında Orta Asya coğrafyasında meydana gelen siyasi değişimlerle yakından ilgilenmeye başlayan ABD, Çin ve Rusya'nın buradaki faaliyetleri, Türkiye'nin bu bölgede söz sahibi olmasının önünü kesmiş, güç ve nüfus mücadelesinde de geriye düşünce bu bölgeden yönünü kaydırmak zorunda kalmıştır (Oran, 2013:468). Özellikle Rusya da Putin'in devlet başkanlığına seçilmiş olması da en büyük etkenlerdendir. Putin, göreve başlar başlamaz Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret etmiş ve bu ziyaret bölge liderleri tarafından pozitif karşılanmıştır (Aliev, 2019).

2000'li yıllara kadar Rusya kendi içişlerindeki siyasi ve ekonomik sorunlar ile uğraşmıştır. Rusya da Putin'in başa geçmesiyle beraber Orta Asya bölgesine özel bir itina gösterilmiş ve hızlı bir şekilde ikili ve bölgesel gelişmelere adım atılmıştır. Ekonomi alanında yeterince serbest olamayan Orta Asya devletleri; Rusya'ya bağımlı kalmış ve Rusya'nın etkisinden kurtulamamıştır. Ayrıca bu ülkelerde büyük oranda Rus nüfusunun olması da en büyük etkenlerdendir. Orta Asya devletleri; Türkiye ile olan bağlılıkta gerileme yaşarken Rusya ile yakınlaşma ve çeşitli anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Yer altı kaynakları bakımından epey güçlü durumda olan Orta Asya devletlerinin en büyük eksikliği; bunu işleyecek durumunun ve özellikle boru hattının olmamasıdır. Böylece ekonomi alanındaki zenginliğini, denize kıyısı olan ülkelere geçirip Batıya ulaştıramamıştır. Rusya bu boşluğu doldurmuş ve kendi boru hatlarından bu enerjileri en düşük ücretlerden alıp, en yüksek fiyatlardan

satmıştır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Türkiye'nin Orta Asya'da daha fazla söz sahibi olmasının önü kesilmiş ve etkin rol oynanması engellenmiştir. Türkiye bir yandan Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerini belirli bir seviyede tutmak istemiş, diğer yandan da Rusya ile kuracağı ekonomik ve stratejik ilişkilerden elde edeceği kazanca yoğunlaşmıştır (Fuller, 2008:247-248).

3.3. Rusya'nın Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri ve Orta Asya Politikaları

Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri yüzyıllardır devam etmektedir. Rusya'nın Orta Asya ülkelerine olan ilgisi 18. yüzyıl da başlamıştır. Fakat bu bölgeyi 19. yüzyılda istila ederek kendine bağlamıştır. Bundan sonra Orta Asya ülkeleri için büyük sıkıntıların yaşanacağı dönem başlamıştır. Orta Asya ülkeleri dillerinden, dinlerinden, kültürlerinden, sosyal yaşamlarından, ekonomilerinden ve aile bağlarından koparılmışlardır.

Ruslar hemen hemen bütün alanlara el atmış, kendilerine göre şekil vererek dizayn etmiş ve bu bölgeyi sömürmeye başlamışlardır. Bu bölgede yaşayan büyük din âlimlerini, önemli şahsiyetleri, siyasi yönetimde lider pozisyonda olan kişileri ve şehirlerin önde gelenlerini ya hapisanelere atmış ya tehdit ve şantajla onları elde etmeye çalışmış ya sürgüne göndermiş ya da öldürmüşlerdir. Çeşitli yollarla elde edilmeye çalışılan bu şahsiyetler de yüzyıllardır kendi kültürlerini, dillerini, yaşamlarını ve dinlerini korumak için her yolu denemiş ve nesilden nesille aktarabildiklerini aktarmaya çalışmışlardır.

Sömürü ve asimile politikalarının cirrit attığı bu dönem, Orta Asya ülkeleri için var olma ya da yok olma mücadelesine dönüşmüştür. Bu sömürü ve asimile politikaların karşısında duranlara ise sınırsız işkenceler edilmiştir. Rusların bu bölgedeki en büyük oyunu ise bu bölgeye Rus nüfusunu taşımış olmalarıdır. Böylelikle bu bölge benliğini kaybedecek ve Ruslaştırma politikası işlemiş olacaktır. Nitekim bunu büyük ölçüde de gerçekleştirmişlerdir. Bazı Orta Asya ülkelerindeki Rus nüfusu, bu bölgede yaşayan halklardan fazla olmuştur.

Yüzyıllar boyunca devam eden inkâr ve asimilasyon politikaları; Orta Asya ülkelerinin 1991'in sonunda bağımsız olmalarıyla beraber azalmıştır. Bu asimilasyon sürecinin ve hâkimiyetin bitmemesinin en büyük nedeni ise Orta Asya'ya yerleştirilen Rus nüfusunun fazlalığı ve önemli kurumların başlarında bunların bulunmasıdır. Bütün bu gelişmeler ışığında Orta Asya ülkeleri her ne kadar bağımsızlık mücadelesini kazanmışlarsa da siyasi ve ekonomi alanında pek mümkün görünmemiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber yerine kurulan yeni devletlerin başında Rusya Federasyonu, Orta Asya devletleri, Baltık ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri gelmektedir. Bu devletlerin en büyüğü olan Rusya Federasyonu'nun başına ilk devlet başkanı Yeltsin geçmiştir. Yeltsin, Sovyet Rusya döneminde Orta Asya devletlerini bir "yük" olarak görmüş ve Rusya devlet başkanı seçildikten sonra da bu düşüncesi değişmemiştir. Yeltsin'in bu düşüncesi "iç" ve "dış" politikasının temelini oluşturmuştur. Yeltsin, ülkesinin kalkınması ve demokratikleşmesi için siyasi ve kültürel yönde Batı ile yaptığı işbirliğinin Rusya Federasyonuna zarar verdiğini anlayınca, Batılı ülkeler ile ikili ilişkileri tekrar gözden geçirmiş ve dış politikada yakın çevreyi anlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Orta Asya devletlerine karşı izlenen dış politika görüşü de değişmiştir (Kamalov, 2011:24-30).

Parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya'yı Yeltsin'den devralan Putin, ilk demecinde Rus dış politikasının önceliği Bağımsız Devletler Topluluğunu tanıyacağına yönelik olması Orta Asya devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Putin, Orta Asya devletleri için önemli olan bazı konuları ön plana çıkarmıştır. Bahsi geçen konuların başında terörizm ve uyuşturucu ticareti ile mücadele, Orta Asya devlet yöneticilerini tehdit eden Batı ülkelerin müdahalesine karşı koyma, ortak güvenlik ile ticari ilişkilerin oluşturulması gibi politikalar gelmektedir. Putin'nin devlet başkanı seçildikten hemen sonra ilk resmi ziyaretlerini Türkmenistan ile Özbekistan'a yapması, onun bu bölgeye verdiği önemi göstermektedir (Kamalov, 2011:24-30).

Putin, 2000 yılından hemen sonra iç politikadaki ekonomik ve askeri gücünü artırmış, dış politika ekseninde Orta Asya'da askeri, ekonomi ve siyasi nüfusunu güçlendirerek, ülke güvenliğini tehdit eden uyuşturucu ticareti ve radikal İslam'a karşı daha etkili mücadele etmeye başlamıştır. Rusya, NATO'nun Doğu'ya yönelmesini engelleyerek ABD'nin bu bölgedeki hareket kabiliyetini daraltmaya yönelik adımlar atmıştır. Böylece bölgesel güç dengesini kendi lehine değiştiren Rusya, bu bölgede bir güç olmayı hedeflemiştir (Güneş, 2013:178).

Orta Asya devletleri, ABD ve Rusya Federasyonu arasında askeri etkisini artırma konusunda ciddi bir güç savaşına sahne olmaktadır. Rusya, bu güç dengesini kendi lehine çevirmeyi hedeflemektedir. ABD'nin buradaki yönetimlere müdahalesi, Rusya'nın bu rejimlere olan coğrafi yakınlığı, ekonomik ve siyasi destekleri sayesinde bu ülkelerin Rusya'ya bağımlı hale gelmelerine neden olmaktadır. Rusya, Orta Asya devletlerini ABD ile olan

işbirliklerini bitirmeye zorlamıştır. Nitekim 2000 yılından sonra bu bölgede Rusya Federasyonu'nun askeri varlığı artarken, ABD'nin askeri varlığı azalmıştır (Güneş, 2013:191-192).

Rusya'nın Orta Asya ülkelerine yönelik olan politikaları ise ekonomik ve siyasi alanda artan nüfusa karşın Orta Asya ülkelerini kendine bağımlı hale getirmeye çalışmaktadır. Buna etken olarak da sınır güvenliği, uyuşturucu ticareti ve radikal İslam'a karşı mücadelesinde, Orta Asya'nın yanında durarak destek vermesidir. Putin'in, Orta Asya'yı kaybetmek istememesinin en büyük sebepleri arasında bu ülkelerde bulunan enerji ve yer altı kaynakları, askeri varlığı ile hava savunma sistemlerinin olması ve yakın çevre politikasından dolayı dış güçlerin saldırıları karşısında kendi ülkesinin zarar görmemesi için ABD'yi ve NATO'yu bölgeden uzaklaştırmak istemektedir.

3.3.1. Asimilasyon Politikaları

Rusya'nın asimilasyon politikası 18. yüzyılda başlamış, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda dorukları yaşayarak ve kısmen de olsa günümüze kadar devam etmiştir. Rusya'nın Orta Asya ülkelerine göz koyması ve bu bölgeyi hâkimiyetine almak için İngiltere ile anlaşması ile beraber bu topraklarda asimilasyon politikaları devreye girmiştir. Bu döneme kadar devam eden asimilasyon politikaları ise genellikle Orta Asya halklarına pek bir zarar verecek boyutta olmamıştır. Fakat bu dönemden sonra Rusların asimilasyon politikaları günden güne özellikle Türkçülük ve Müslümanlık üzerinde etkisini ciddi bir şekilde göstermeye başlamıştır. Çarlık Rusya döneminde bu bölgede yaşayan halkların gelenek ve inançları ellerinden alınmak istenmiş ve özellikle bu bölgede yaşayan halkların dine ihtiyaçlarının olmadığı benimsetilmeye çalışılmıştır (Musahan, 2015:228).

Orta Asya da kalıcı olmak isteyen Çarlık Rusya, işgal etmiş olduğu topraklarda yaşayan halkları, evleri ve hayvanları yağmalamaya, gasp etmeye başlamış ve bu topraklarda yaşayan Müslümanlar arasında milli düşmanlıkları körükleyerek burada yaşayan halkların birbirlerine düşman olmaları için fitili ateşlemeye çoktan başlamışlardır (Doğan, 2011:117-135).

Çarlık Rusya bu dönemde daha çok Orta Asya'ya yerleşmeye ve nüfusunu buraya taşımaya yoğunluk verdiği için burada yaşayan Müslüman hakların ibadetlerini görmemezlikten gelmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Müslüman halkın tepkisini çekmemek için olduğu aşikârdır. Fakat bu uygulama sadece tepki toplamamak adına yapıldığı için halkın üzerindeki korku, baskı, yağma, sömürme, inkâr etme ve buna benzer sindirme yöntemleri hız kesmeden devam etmiştir. Burada yaşayan halkların üzerindeki baskı giderek ciddi bunalımları ve gerginlikleri beraberinde getirmiştir. Sovyet Rusya döneminde ise bütün bu baskı, sindirme, asimilasyon, korkutma, sömürme, yok sayma ve buna benzer bütün olumsuzluklara bir de Müslüman kimliğini yok etme ve İslamiyet'i Orta Asya'dan silme girişimleri başlamıştır. Bu dönemde SSCB'nin Orta Asya da uygulamış olduğu sömürünün yanı sıra dil, din, kültür ve milli tarihi yok etme ve bu halkları Ruslaştırma politikaları hat safhalara çıkmıştır (Hayit, 1987:174). Orta Asya'yı benliğinden koparmak için yapılan bütün bu uygulamalardan, eğitim ve alfabe de nasibini almıştır.

Orta Asya'nın hem Türklüğü hem de İslami değerlere olan bağlılığını parçalamak isteyen Ruslar; zamanla Orta Asya halklarının kullandığı Arap alfabesini, Latin alfabesine, Latin alfabesini de Kiril alfabesine dönüştürmüşlerdir. Buradaki temel amaç geçmiş ve gelecek açısından birbirinden koparılmış ve aslını unutmuş yeni bir halkı yaratmaya çalışmaktır. Süregelen bu asimilasyon süreci Sovyet Rusya'nın dağılma dönemindeki liderlerinin bir kısmı tarafından yumuşatılmak istenmişse de bu artık bir işe yaramamış ve Orta Asya halkları kendi kaderlerini tayin ederek bağımsızlık mücadelesini kazanmışlardır. Fakat bundan sonraki süreç, pek istenildiği gibi tam olarak parlak geçmemiştir. Çünkü yüzyıllarca Rusya'nın sömürüsü ve asimilasyonuna maruz kalan Orta Asya; yorgun, bitkin ve yoksul bir şekilde ayakta kalmaya çalışmıştır.

Bazı ülkeler yer altı zenginliklerini işleyerek, dünya devletleri ile bütünleşme hareketlerini kurarak ayakta kalmaya çalışmışlardır. Bütün bu gelişmelere rağmen zengin yer altı kaynaklarını Rusya'nın transit taşımacılığını kullanarak taşımak zorunda kalan Orta Asya devletleri, ekonomi olarak her ne kadar istemese de Rusya'ya bağımlı kalmışlardır. Özellikle Putin döneminde bu bağımlılık gittikçe artmıştır. Fakat geçmişe oranla bu dönemde yapılan baskı, zulüm, yağmalama, asimilasyon, sömürme ve diğer her türlü kirli oyunlar, üstü kapalı ve gizli bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Rusya, ekonomi olarak iyi durumda olmayan Orta Asya ülkelerinin bazı devletlerinin iç işlerine bile çeşitli bahanelerle müdahale etmekten geri durmamıştır. Rusya; yüzyıllarca süregelen asimilasyon ve sömürü alışkanlığını sürdürmekten geri durmamış ve bunu çeşitli yollarla ve metotlarla yapmaya devam etmektedir.

3.3.2. Orta Asya Devletleri ve Eksklav Sorunları

Bağımsızlık mücadelesini kazanan Orta Asya devletlerinin birbirleri ile toprak ve sınır ilişkileri ilk başlarda ciddi bir sorun teşkil etmezken, daha sonra bu konularda ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki sınırlarının oluşturulması SSCB yönetimin himayesinde 1924 yılında uygulamaya konulan ve “*Ulus devlet sınırlarının belirlenmesi*” çalışmasına dayanmaktadır (Eisener, 2002:862-871). Fakat o dönemlerde bu sınırların bir önemini olduğu söylenemez. 8 Aralık 1991 tarihinde SSCB’yi dağıtan Minsk Anlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan’ın Başkenti olan Almatı şehrinde, Almatı bildirgesi ile SSCB’den ayrılan ülkelerin arasındaki sınırların olduğu gibi korunması gerektiği belirtilmiştir (Dadabaev, 2012:554-568).

1999 yılına kadar bölge ülkeleri arasında sınır sorunları pek gündeme gelmemiştir. Fakat aynı yıl içerisinde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırlarında bulunan Batken şehrinde olayların patlak vermesi ile beraber bu durum tam tersi bir hal alarak sınır sorunlarının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bundan sonraki süreç, Orta Asya devletleri için sınır ve toprak konularında ciddi sıkıntıların başlamasına ve gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Kazakistan ile Kırgızistan, Kazakistan ile Özbekistan, Kazakistan ile Türkmenistan, Kırgızistan ile Özbekistan, Kırgızistan ile Tacikistan, Özbekistan ile Tacikistan ve Özbekistan ile Türkmenistan arasındaki sınır sorunları patlak vermiş ve bu sorunlar ikili ülke görüşmeleri ve ortak kurulan komisyonlarla çözülmeye çalışılmıştır. 2000’li yıllardan başlayarak devam eden bu sınır sorunlarının günümüze kadar süregeldiği ve bundan sonra da süreceği aşikârdır. Bu süre zarfında ülkeler arasında oluşturulan komisyonlar ve devlet başkanlarının katıldığı toplantılarla bu sınır sorunlarının belirli kısımlarının çözüme kavuşturulduğu görülmüştür.

Fergana Vadisine sınırı olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunlarının öyle kolay kolay biteceği öngörülmemektedir. Orta Asya’nın göz bebeği olan bu verimli topraklarda asırlardır beraber yaşayan bu halklar, belirli sınırlarla birbirinden ayrılmaya zorlanmışlardır. Orta Asya devletlerinin sınır sorunları ve eksklav sorunlarının devam ettiği, fakat bazı Orta Asya ülkelerinin birbirleri ile olan sınır ilişkilerinin kısmen de olsa çözüme kavuşturulduğu gözlemlenmiştir. Kalan sınır sorunlarının da çözüme kavuşturulması için ülkeler arasında görüşmeler devam etmektedir.

3.3.3. Bölge Ülkelerine Yönelik Ekonomik Stratejiler

Orta Asya’nın Rus hâkimiyetine girmesi ile birlikte bu bölgede yaşayan halklar, dışa bağımlı bir ekonomiyi yaşamaya başlamışlardır. Bunun nedeni ise Rusların ele geçirdikleri bölgelerdeki ülkelerin ekonomilerini kendilerine bağımlı hale getirmeleri yatmaktadır. Pamuk üretiminde dünyada söz sahibi olan Özbekistan’da neredeyse bir tane tekstil fabrikası bulunmamaktadır. Aynı şekilde o dönemlerde Türkmenistan’ın doğal gaz meselesinde olduğu gibi ya da Kırgızistan’daki tarımda olduğu gibi birçok örnek saymak mümkündür. Bu bölgelerde çıkarılan doğal zenginlikler Rusya’ya transfer edilmiş ve burada işlenerek satışa çıkarılmıştır. Böylece Orta Asya ülkelerinden daha çok Ruslar burada kazançlı çıkmış ve ayrıca bu ülkelerin ekonomilerini kendine bağımlı hale getirerek büyük stratejilerini gerçekleştirmişlerdir. Ruslar işgal etmiş olduğu Orta Asya bölgesini kendilerine ekonomi olarak bağlamayı başarmışlardır. Petrol, doğal gaz, pamuk ve tarım üretiminde iyi durumda olan bu ülkeleri asırlardır kendi inşa ettiği ve politikalarını kendisinin belirlediği yollarla kendine bağımlı hale getirmiş ve bu ülkeleri sömürmüştür.

Orta Asya devletlerinin yer altı zenginliklerinin dışa bağımlı olmasının en büyük sebebi kendilerine ait bir transfer ağının olmamasıdır. Bu alanda çok iyi durumda olan Rusların boru hatları daha fazla kullanılmıştır. Rusların ekonomik olarak kendine bağımlı hale getirdiği Orta Asya devletleri, 1990 senesine kadar bu şekilde varlığını idame ettirmeye çalışmışlardır. Bu durum Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da büyük oranda devam etmiştir. Bağımsızlık sonrası ekonomi olarak çökmüş olan bu devletlerin toparlanması neredeyse yıllarca sürmüştür. Batılı devletler ile bu dönemde her ne kadar yakınlaşmaya çalışılmışsa da bu ekonomi olarak pek bir fayda sağlayamamıştır.

Rusya da Putin’in başa gelmesi ile beraber Orta Asya devletleri yeniden yönlerini bu devlete dönmek zorunda kalmışlardır. Bunun nedeni ise Rusya’nın asırlardır kendine göre bu bölgede alt yapıyı şekillendirmiş olması ve bu ülkelerin ekonomilerini kendine bağımlı hale getirmiş olmalarıdır. Özellikle Rusya’nın boru hattı taşımacılığında çok ileri bir seviye de olması da bu durumda kaçınılmaz bir hal almıştır. Asırlardır Orta Asya devletlerinin ekonomilerini kendine göre kuran ve yöneten Rusların ekonomik stratejileri günümüzde de devam etmektedir. Nitekim günümüzde bu anlayışı tersine çevirmek isteyen Orta Asya devletleri farklı yollarla ya da bu bölgeye ilgisi olan devletlerin yardımları ile başka boru hatlarını devreye koymaya çalışmaktadırlar. Fakat bu

durum sanıldığı kadar kolay değildir. Rusya'nın bu bölgeye olan ekonomik stratejileri günümüzde de devam etmektedir.

3.3.4. Sosyo-Kültürel ve Siyasi Yapıya Müdahaleler

Rusya'nın asırlardır süregelen yayılcı politikası, onları dünya sahnesinde uzun bir dönem, en fazla toprak sahibi olan ülke konumuna getirmiştir. Ruslar tarafından binlerce yerleşim yerleri, köyler, kasabalar, şehirler, ülkeler işgal edilmiş ve bu işgal edilen yerler kendi topraklarına dâhil edilmiştir. Doğal olarak burada yaşayan halkların kültürleri, yaşantıları, hayatları, siyasi yapıları ve sosyal yaşamları tehlikeye girmiş ve asimile olmaya yüz tutmuştur. Bu kadar çok halkı ve ona bağlı olan kültürü, sosyal yaşamı ve siyasi yapıyı bir arada tutmaya çalışan Ruslar; bu halkları bir yandan asimile etmeye çalışırken bir yandan da sömürmeye ve baskı ile hizaya getirmeye çalışmıştır. Bunu yapmak için de işgal altında olan topraklara ve yerleşimlere kendi Rus vatandaşlarını yerleştirmişlerdir. Böylece burada yaşayan halkların kendilerine ait olan kültürlerini, yaşamlarını, siyasetlerini baskılayacak, dizginleyecek ve burada yaşayan halklara kendi kültürlerini empoze edeceklerdir. Nitekim bu politikaları da birçok defa sonuç vermiştir.

Kendi kültürünü, geçmişini, yaşamlarını, siyasi yapılarını korumak ve ileri kuşaklara aktarmak isteyen halklara büyük eziyetler yapılmış, işkenceler yapılmış, öldürülmüş, cezaevine gönderilmiş, sürgün edilmiş ve dışlanmışlardır. Orta Asya'nın Rus hâkimiyetine girmesi ile beraber bütün bu durumlar derhal yürürlüğü konulmuş ve oluşabilecek olan kültür çatışmalarını engellemek için çeşitli yollar denenmiş ve bu haklara empoze için kendi kimliklerini, dinlerini, dillerini, kültürlerini ve yaşamlarını dayatmışlardır.

Bir yandan dinlerinden uzaklaştırılmak istenilen bu bölgeye bir yandan da dil ve kültür konularında baskılı bir siyaset izlenmiştir. Bu girişimlere karşı ayaklanan ve direnen halklar ise kendi geçmişlerini, kimliklerini, dinlerini, dillerini ve kültürlerini koruyarak günümüze ulaştırmayı başarmışlardır. Bu durum özellikle Orta Asya devletleri için geçerlidir. Bütün baskı, asimilasyon, sömürme ve inkâr durumlarına karşın kendi benliklerini olabildiğince korumuş ve günümüze kadar bunları ulaştırmayı başarmışlardır.

Orta Asya devletleri, bağımsızlıktan sonra kendi kültür, dil, din, siyaset ve sosyal yaşam alanlarında tahrip olmuş ve yıpranmış olan bu durumu tersine çevirmek için yıllarca uğraş vermişlerdir. Bu durum bazı Orta Asya devletlerinde karşılık bulmuş ve tahribat en aza indirilmiştir. Fakat bazı ülkelerde ise bu durumu tersine çevirmek kolay olmamış ve bu durum halen düzeltilmeye çalışılmaktadır. Bunun nedeni ise tahribatın çok derin olması ve bu ülkelerde etkili olan Rus nüfusunun fazla olmasıdır. Rusya ise bu süreçte de asırlardır yaptıkları gibi bu ülkelerde bulunan nüfusunu kullanarak sömürü ve asimile politikasını sürdürmek istemektedir.

3.3.5. Değişen Dünya ile Birlikte Yeni İlişkiler Geliştirme

Orta Asya devletleri asırlarca Rus hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalmışlardır. 1991 de bağımsızlıklarını kazandıklarından sonra da bu durum kısmen de olsa devam etmiştir. Bunun en büyük sebepleri arasında Orta Asya'nın ekonomisinin yıpranmış, harap edilmiş, yok edilmiş ve işlevsizleştirilmiş olması ve bu bölgede yaşayan halkların yarısına yakınının Rus oluşu yatmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Orta Asya hiçbir zaman tam olarak Rusların etkisinden kurtulabilmiş değildir. Rusya döneminde özellikle de Putin'in başa geçmesi ile birlikte Orta Asya ile olan bağlar; bağımsızlık döneminden sonraki 10 yılı aşkın süreye oranla daha da kuvvetlenmiştir. Üstelik Orta Asya'nın zengin doğal kaynaklara sahip olması, bu bölgeyi diğer büyük devletlerin de radarına koymuştur (Eletek, 2021).

Putin, Orta Asya'yı kaybetmemek için önceliği bu ülkelere verdiğini başa geçerken ilan etmiştir. Rusların süregelen politikalarından bir tanesi de Orta Asya'nın ekonomi ve siyasi bakımdan gelişmesine engel olacak bahaneler bularak bu ülkelerin kendisinden daha ileri seviyelere gitmesine engel olmaktır. Her zaman bu ülkelerin kendi buyruğu altında olmasını tasarlamış ve buna göre bu bölgeye yön vermiştir. Nitekim büyük oranda bu politikalar başarılı olmuştur. Fakat bütün bu gelişmeler ışığında Rusya; Orta Asya'nın büyüyen ekonomisine, siyasi başarılarına, dünyaya açılmalarına binaen bu ülkelere daha bütünleştirici adımlar atmak zorunda kalmıştır.

Bu ülkelerin kendisine hem güvenlik hem de ekonomik olarak etkisinin büyük olduğunun farkında olan Rusya; bunu göz önünde bulundurmak zorunda kalmıştır. Özellikle Orta Asya da bulunan Rus nüfusunun giderek azalması, etkili konumlarda olan Rus bürokratların sayısının azalması, Kiril alfabesi yerine Latin alfabesine geçişlerin olmasını saymak mümkündür. Ayrıca Kazakistan'ın siyasi başarıları ve Astana görüşmelerinde oynadığı rol, Nur Sultan'ın siyasi kurnazlığı, Türkmenistan'ın doğal gaz boru hatları konusunda Çin ile

yakınlaşması ve buna benzer birçok sebeplerden dolayı Rusya; Orta Asya'ya daha fazla mesai harcamaya başlamıştır. Bunun neticesinde Rusya yeni politikalar üreterek bu bölgede kalıcı olmanın hesaplarını yapmıştır.

Rusya; eskiye oranla bu ülkelere yaklaşımlarda daha esnek ve kalıcı politikalar üretmeye başlamış ama bir yandan da eski alışkanlığı olan sömürme ve fakirleştirme politikaları da devam ettirmiştir. Fakat değişen dünya ile birlikte bu bölgede bulunan ülkeler de kendi menfaatlerine göre konum almışlardır. Bir yandan Rusya ile ilişkiler sürerken diğer yandan da dünyaya açılmaya devam etmişlerdir. Orta Asya devletleri önemli kuruluş ve örgütlerde aktif rol almaya başlamışlardır. Dünya ticaretinde aktif konuma gelmek için çeşitli büyüklükteki devletlerle ikili ve bölgesel anlaşmalara imza atmaya başlamışlardır. Özellikle Çin, İran, Türkiye, ABD ve diğer Batılı Devletler ile iyi ilişkiler sürdürülmektedir.

4. SONUÇ

Orta Asya devletleri; yüzyıllar boyunca Rusların inkâr ve imha politikalarına maruz kalmışlardır. Orta Asya halklarının Rus egemenliğine girmesi, Çarlık Rusya döneminde olmuştur. Daha önce de Ruslar tarafından birçok girişim olmuş, fakat bunların hepsi bertaraf edilmiştir. Lakin Çarlık Rusya döneminde İngiltere'nin onayı ile birlikte bu topraklar Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemden sonra bu topraklarda hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. İmha, inkâr, Ruslaştırma, sömürme, yok etme, açlığa mahkûm etme, işlevsizleştirme, işkence etme, öldürme, sürgün etme ve bunun gibi birçok yöntem kullanılarak Orta Asya benliğinden koparılmaya çalışılmıştır. SSCB döneminde bu durum katlanarak devam etmiştir. Bu dönem zarfında Orta Asya ise benliğini korumanın çeşitli yollarını bularak mücadele etmeye çalışmışlardır.

Geç de olsa bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya devletleri; büyük sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bunun nedeni ise yüzyıllarca bu bölgenin sömürülmüş olması, ekonomisinin harap edilmiş olması ve halkının açlığa mahkûm ettirilmiş olması yatmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu ülkeler ayakta durarak mücadele etmiş ve yer altı kaynaklarının zenginliğinden faydalanmaya çalışmışlardır. Bu ülkelerin toparlanmasına ve ileriye bakmasına katkı veren devletlerin başında, Türkiye Cumhuriyeti gelmektedir. Putin'in Rusya da başa geçmesi ile birlikte Orta Asya devletlerinin Türkiye ile olan bağlarında ciddi zayıflamalar meydana gelmiştir. Bu zayıflamaların büyük kısmı Orta Asya devletlerinden kaynaklı olmaktadır. Orta Asya devletleri her ne kadar Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemişse de bir türlü bu durum istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Rusya'nın bu ülkeler üzerinde oluşturduğu baskı mekanizması günümüzde de son sürat devam etmektedir.

Orta Asya devletleri, Rusya'yı Türkiye'den daha çok kendisine yakın görmüştür. Rusya'nın doğal gaz boru hatlarının ve ekonomisinin iyi durumda olması, bu topraklarda Rusya'nın askeri varlığının ile hava üslerinin halen fazla sayıda olmasını örnek vermek mümkündür. Ayrıca bu ülkelerde eskiye oranla fazla olmasa da halen Rus vatandaşlarının olması, bölge açısından Rusya'nın daha yakın olması, Rusya'nın bu ülkeler üzerinde bariz etkisinin olması ve daha birçok sebep saymak mümkündür.

Türkiye, bağımsızlık mücadelesi dönemi ve sonrasında Orta Asya devletlerine sınırsız hizmet için çeşitli girişimlerde bulunmuş, karşılıklı anlaşmalar yaparak bu ülkelerin gelişmesine öncülük etmiş, karşılıklı üst düzey görüşmeler yaparak fikir alışverişinde bulunmuş, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda bu ülkelere destek olmaya çalışmıştır.

Değişen ve küreselleşen dünya ile beraber Orta Asya da bulunan ülkeler de ciddi değişime gitmeye başlamışlardır. Özellikle ekonomi, siyaset, politika, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda yapılmaya çalışılan değişimlere Türkiye ve Batılı devletlerin de öncülük ederek bu ülkeleri desteklemeleri ve cesaretlendirmeleri gerekmektedir. Türkiye bu değişimlere öncülük etmeli ve Batılı devletler de demokrasi, eşitlik, insan hakları ve daha birçok konuda buna öncülük etmeleri gerekmektedir.

Türkiye bu bölgenin yer altı kaynaklarının daha iyi kullanılması için çeşitli projelere öncülük etmeye başlamalıdır. Türkiye, Orta Asya da doğal gaz boru hatlarına öncelik vererek, Rusya'nın buradaki tekeline son vermeye çalışmalıdır. Bunu kendisi ile birlikte bu bölgeye yakın olan ülkelerin ve Batılı devletlerin de yardımını alarak yapmaya başlamalıdır. Türkiye yüzyıllardır rekabet halinde olduğu Rusya'yı; Orta Asya da saf dışı bırakarak bu rekabette üstünlüğü ele geçirmeye çalışmalıdır. Bu süreçte Türkiye Devleti; Orta Asya devletlerini cesaretlendirerek ve beraber hareket etmeye ikna ederek yapması gerekmektedir. Bu devletlere akılcı yön vermek, doğru bilgilendirmek ve ikili diyaloglarla perçinleştirip şekillendirmek gerekmektedir.

Orta Asya devletlerinin de eskiden olduğu gibi güçsüz olmadığı gözle görülmektedir. Özellikle son dönemlerde yıldızı parlayan Kazakistan'ın ulaştığı ekonomik ve siyasi başarı, Özbekistan'ın son dönemlerde istikrara

kavuşmasını örnek vermek mümkündür. Ayrıca Türkmenistan'ın doğal gaz boru hatları için Çin ile daha içli dışlı olması, Kırgızistan'ın kendini arena da göstermek istemesi ve özellikle Türkiye ile olan ikili ilişkilerinin epey gelişmiş olması ve daha birçok sebep saymak mümkündür.

Orta Asya devletleri eskisi kadar Rusya'ya bağımlı olmamaya gayret sarf etmeye başlamışlardır. Başka arayışlara girerek ülkelerinin refahını yükseltmeye çalışmaktadırlar. Böyle bir dönemde bu devletlere rol model olmak için Türkiye'nin üstlenmesi gereken birçok konu vardır. Bu konuların başında etnik, tarihi ve din bağı gereği bu ülkeleri Rus tekelinden kurtarmak için Dünya devletleri ile kaynaşmalarını sağlamak, Batılı devletlerin bu ülkelere daha fazla yardım eli uzatmasına vesile olmak, bu ülkelere iyi bir referans olmak, ekonomilerini toparlamaları için çeşitli projeler üzerinde yoğunlaşarak çözüm bulmak, bu ülkelerdeki yer altı ve yer üstü kaynakları daha verimli hale getirmek için çözüm ve iyi fiyatlardan alıcılar bulmak, daha fazla sayıda ve etkili uluslararası örgütlere girmelerine ve kendilerini tanıtmalarına imkân vermek ve daha birçok konuda bu devletlere öncülük etmeye çalışması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- BAHARÇİÇEK, Abdülkadir ve AĞIR, Osman (2015), “Kırım'ın Rusya Federasyonu'na Bağlanmasının Rusya'ya Komşu Ülkelere Olası Etkileri”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S.52, ss.29-47.
- DADABAEV, Timur (2012), “Securing Central Asian Frontiers: Institutionalisation of Borders and Inter-State Relations”, **Strategic Analysis**, S.4(36), ss.554-568.
- DOĞAN, Orhan (2011), “Çarlık Rusya'nın Uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine Karşı Başkırtların Çıkarttığı İsyenlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl)”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.26, ss.117-135.
- DUMAN, Mehmet ve SAMADOV, Nigar (2003), “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.6, ss.26-37.
- EISENER, Reinhard (2002), “Sovyet Orta Asya'sının Bölgesel Paylaşımı”, **Türkler** (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Cilt.18, ss.862-871.
- ELETEK, Özge (2021), “Rusya'nın Yeni Orta Asya Stratejisi”, **Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi** (E-Makale), 11 Mayıs 2021, <https://www.ankasam.org/rusyanin-yeni-orta-asya-stratejisi/> (Erişim Tarihi: 10.01.2023).
- EMEKLIER, Bilgehan (2012), “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi”, **Bilgesam** (E-Makale), (tarihsiz), http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=698:souk-sava-sonras-uluslararası-sistemin-analizi&catid=113:analizler-sosyo-kultur&Itemid=151 (Erişim Tarihi: 04.01.2023).
- ERŞEN, Emre (2014), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Dünya Siyaseti”, **Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular** (Ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı), Küre Yayınları, İstanbul, ss.41-57.
- FULLER, Graham E. (2008), **Yükselen Bölgesel Aktör: Yeni Türkiye Cumhuriyeti**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- GİRGİN, Kemal ve BİREN, Işık (2002), **21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul.
- GÜNEŞ, Ergin (2013), “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, **Akdeniz İİBF Dergisi**, S.27, ss.178-192.
- HAYİT, Baymirza (1987), **Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- HEYWOOD, Andrew (2016), **Siyaset** (Çev. Bekir Berat Özipek, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Hasan Yücel Başdemir), Liberte Yayınları, Ankara.
- HOSKING, Geoffrey (2015), **Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla** (Çev. Kezban Acar), İletişim Yayınları, İstanbul, ss.443-445.

- KAMALOV, İlyas (2011), **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi Yayınevi, Ankara.
- KANTARCI, Şenol (2012), “*Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”*”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, S.16(8), ss.47-84.
- KOÇAK, Muhammet (2017), “*Türkiye-Rusya İlişkileri*”, **SETA Analiz**, S.201, ss.8-11.
- KOLOBOV, Oleg Alekseevich, KORNILOV, Alexander A. ve ÖZBAY, Fatih (2006), **Çağdaş Türk-Rus İlişkileri Sorunlar ve İşbirliği Alanları (1992-2005)**, Tasam Yayınları, İstanbul.
- LARRABEE, F. Stephen ve LESSER, IAN O. (2004), **Türk Dış Politikası: Belirsizlik Döneminde** (Çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken Yayınları, İstanbul.
- MUSAHAN, Ali Yıldız (2015), “*Sovyet Rejiminin Müslümanlar Üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası*”, **İlahiyat Tetkikleri Dergisi**, S.44, ss.227-246.
- ORAN, Baskın (2001), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar - 1980-2001**, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt.2.
- ORAN, Baskın (2013), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar - 2001-2012**, İletişim Yayınları, İstanbul, Cilt.3.
- PRİMAKOV, Yevgeniy (2010), **Rusların Gözüyle Ortadoğu** (Çev. Olga Tezcan), Timaş Yayınları, İstanbul.
- ŞADİHANOV, Emil (2006), “*Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri*”, **Sosyoloji Konferansları**, S.33, ss.1-22.
- ŞÖHRET, Mesut (2011), “*Soğuk Savaş Sonrası Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği ve Türkiye İçin Önemi*”, **Dünya Jeopolitiğinde Türkiye** (Ed. Hasret Çomak), Hiperlink Yayınları, İstanbul, ss.85-158.
- ÜNLÜ, Neslihan (2019), “*Soğuk Savaş Döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Orta Avrupa ve Balkanlara Yönelik Politikası*”, **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- YILMAZ, Ercan (2010), “*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri*”, **Journal of Management and Economics Research**, S.13(8), ss.27-42.

YAZAR BEYANI / AUTHORS' DECLARATION:

Bu makale Araştırma ve Yayın Etiğine uygundur. Beyan edilecek herhangi bir çıkar çatışması yoktur. Araştırmanın ortaya konulmasında herhangi bir mali destek alınmamıştır. Yazar(lar), dergiye imzalı “*Telif Devir Formu*” belgesi göndermişlerdir. Mevcut çalışma için mevzuat gereği etik izni alınmaya ihtiyaç yoktur. Bu konuda yazarlar tarafından dergiye “*Etik İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan Formu*” gönderilmiştir. / **This paper complies with Research and Publication Ethics, has no conflict of interest to declare, and has received no financial support. The author(s) sent a signed "Copyright Transfer Form" to the journal. There is no need to obtain ethical permission for the current study as per the legislation. The "Declaration Form Regarding No Ethics Permission Required" was sent to the journal by the authors on this subject.**

YAZAR KATKILARI / AUTHORS' CONTRIBUTIONS:

Kavramsallaştırma, orijinal taslak yazma, düzenleme – **Y1** ve **Y2**, Nihai Onay ve Sorumluluk – **Y1** ve **Y2**. / **Conceptualization, writing-original draft, editing – Y1 and Y2, Final Approval and Accountability – Y1 and Y2.**